

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ГЛОБАЛЬНОГО СВІТОГЛЯДУ ФІЛОЛОГА (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ Г. ГЕЙНЕ)

THE FORMATION OF THE MODERN GLOBAL OUTLOOK OF A PHILOLOGIST (ON THE EXAMPLE OF THE WORK OF H. HENE)

Шкіль К.П.,

orcid.org/0000-0002-3967-9730

молодший науковий співробітник

Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Національної академії наук України

У статті досліджується поняття «світогляд», яке розглядається як система поглядів, оцінок та образних уявлень про світ та місце в ньому людини, загальне ставлення людини до навколишньої дійсності та самої себе, а також обумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання та діяльності, ціннісні орієнтації. Світогляд являє собою форму самосвідомості людини і суспільства, систему узагальнених поглядів щодо місця людини у світі та взаємовідносин з ним. Світогляд засновується на співвіднесенні дійсного та уявного, теорії та практики, досвіду, переконань та ідеалів. У ньому поєднуються в єдину систему принципи, знання, ідеали, цінності, надії, вірування, погляди на сенс і мету життя, які визначають діяльність індивіда або соціальної чи національної групи та органічно включаються у людські вчинки й норми поведінки. Основу світогляду складають відповіді на загальні питання, котрі стосуються стосунків людини зі світом. Залежно від цих відповідей, людина здатна по-різному взаємодіяти зі світом. Це питання про походження людини, її теперішній статус у світобудові, її майбутнє. З'ясовано, що процес професійної підготовки філолога має певні етапи та передбачає загальну, спеціально-професійну та особистісну підготовку. Увага акцентується на особистісній підготовці майбутніх учителів-філологів у процесі вивчення дисциплін мовного та педагогічного циклів. У статті робиться спроба визначити світогляд як феномен сучасної культури. Автор зближує світогляд з інтелектуальними та духовними практиками, демонструє його процесуальний характер. Особливе місце приділено структурі та методам формування світогляду як цілісному уявленню про природу, суспільство, людину, що виражається в системі цінностей та ідеалів особистості, соціальної групи, суспільства.

Ключові слова: майбутній філолог, філологічна майстерність, професійна підготовка, мовна підготовка, самостійна робота.

The article explores the concept of "outlook", which is seen as a system of views, evaluations and figurative manifestations about the world and place in a new person, the outer space of people to the utmost efficiency of themselves, as well as their understanding looking at the basic living positions of people, their transformations, ideals, principles of knowledge and activity, valuable orientation. a form of self-knowledge of people and marriage, a system of hidden views of people's place in the world and their relationship with it. The outlook is based on the findings of action and evidence, theory and practice, evidence, transformation and ideals. Everyone will unite into a single system the principles, knowledge, ideals, values, hopes, beliefs, look at the feelings and ways of life that signify the activity of an individual or a social or national group and organically turn on in human habits and norms of behavior. The basis of the worldview is the answers to general questions concerning the relationship between man and the world. Depending on these answers, a person is able to interact with the world in different ways. This is a question about the origin of man, his current status in the world structure, his future. It is clear that the process of professional training of a philologist has multiple stages and transfers underground, special-professional and special training. Our focus is on the special preparation of future philological teachers in the process of learning the disciplines of the modern and pedagogical cycles. The statistics try to identify the light gaze as a phenomenon of contemporary culture. The author brings the worldview closer to intellectual and spiritual practices, demonstrating its procedural nature. Particular attention is paid to the structure and methods of molding the light as a holistic view of nature, society, and man, which is expressed in the system of values and ideals of an individual, social group, and society.

Key words: future philologist, philological mastery, professional training, educational training, independent work.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світогляд як елемент соціально-культурного аналізу та моделювання особистості або людини в культурі все ще залишається поняттям недостатньо визначеним у філософії та культурології. Вважаємо, що рух до усвідомлення світу є природним станом людської суб'єктивності («я», «его», «самості», «індивідуальності», «особистості» тощо) у будь-якому розумінні різнорідних термінів та понять, влас-

тивих сучасній персонології. Особистісна парадигма буття розгортає людину до процедури усвідомлення світу як цілого, як оболонки власного, освоєного і прожитого. До з'ясування природи світогляду зверталися В. Шинкарук, В. Іванов, М. Попович та інші дослідники. Представлена стаття є спробою визначити, по-перше, структуру і базовий зміст цього поняття, по-друге, наповнити його культурологічним і педагогічним змістом, показати його місце в освітньому процесі.

Метою статті є виявлення та осмислення особливостей специфічної сутності світогляду філолога, а також її стилістичної ролі щодо художньо-виразної функції. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань: формулювання поняття «світогляд»; характеристика форм світогляду, розгляд функцій світогляду; визначення основних елементів структури світогляду філолога та її реалізація на прикладі поетичних текстів Г. Гейне.

Об'єктом дослідження є світогляд філолога як форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює, оцінює світ, визначає своє місце у ньому.

Предметом дослідження є світогляд як інтегральне духовне утворення, яке спонукає до практичної дії, до певного способу життя та думки. У структурному плані прийнято виділяти у ньому такі підсистеми або рівні: світовідчуття, світосприйняття, світоспоглядання, світорозуміння та світобачення.

Виклад матеріалу

1. Світогляд філолога як форма суспільної самосвідомості людини

Особливий світ смислової комунікації, що працює по глобальних осях пізнання (пізнання «я в світі», «світ у мені» та «світ як такий»), абсолютно необхідний для ідентифікації особистості в просторі культури в плані того, «що вона може повідомити світ і що світ може повідомити їй» [цит за 1, с. 33]. А. Маслоу розумів смислову комунікацію на глобальних осях розуміння дуже широко: «Я включаю сюди всі процеси сприйняття і навчання, як і всі форми мистецтва і творчості, розглядаю як пізнання лише на рівні первинних процесів (архаїчне, міфологічне, метафоричне, поетичне), так та вербальну, раціональну комунікацію, що здійснюється на рівні вторинних процесів» [цит за 3, с. 177].

Світоглядний акцент позитивного (фактичного, чуттєвого) знання реалізує відомий принцип єдності духовного та наукового у межах сучасної постіндустріальної культури: «...наука, інноваційна діяльність вимагають для свого розвитку не лише серйозних інвестицій, а й сприятливої соціальної та духовної атмосфери. Інакше висловлюючись, духовність і активна інтелектуальна діяльність не лише не є антагоністами у всіх випадках, але можуть взаємно підкріплювати одне одного» [4, з. 137].

Когнітивний синтез світогляду як пізнавального процесу, згідно з Е. Гуссерлем, «не тільки здійснюється у всіх окремих переживаннях, що протікають у свідомості, і не тільки випадковим

чином пов'язує їх між собою; адже і все життя свідомості, як ми вже говорили, утворює синтетичну єдність... (Вона) є, таким чином, універсальна cogito, що синтетично обіймає в собі всі окремі, що поперемінно виступають на перший план переживання, що володіє своїм універсальним cogitatum і ґрунтується на різних рівнях у різноманітті особливих cogitata» [3, с. 42]. Таке багаторівневе когнітивне «фундування» інтелектуально обґрунтованої рухомої картини світу (світогляду) іманентно не тільки людині як універсальному суб'єкту світу, що розвивається, але і самому світу як універсального сценічного майданчика історії, на якій розігрується драма індивідуального буття. Е. Гуссерль писав у «Картезіанських роздумах»: «Це фундування не слід розуміти, як певну здійснювану у тимчасовій послідовності генетичну побудову, оскільки кожне окреме переживання виникає, скоріш, лише в результаті його виділення всередині всеосяжної свідомості, що завжди вже передбачається як єдине. Універсальне cogitatum є найуніверсальнішим життям у його відкрито-нескінченній єдності та цілісності» [3, с. 43]. Таким чином, визначаючи світогляд як складне духовно-ціннісне і, одночасно, інтелектуально орієнтоване розуміння, ми говоримо про нього, як про когнітивний синтез, який не відбиває, не спостерігає життя, а завжди включений в буття, що виростає з нього і вростає в нього. Це не «картина світу», це «проживання світу» у найяскравіших інтелектуальних та духовних формах. Слід усвідомити, що можливості світогляду як «розширеної», багатоаспектної, текст-орієнтованої універсальної каузації не можуть бути реалізовані ні в рамках політичної ідеології, як правило, позбавленої смислової та соціально-економічної «підкладки» та принципово не трансльованої культурою в міжпоколінському варіанті, ні в рамках дисциплінарного парадигмального знання, обмеженого завданнями «предметного» (завжди – часткового чи гіпертрофованого) уявлення світу.

Історично першими формами світогляду були міфологія та релігія, що сформувались на ранніх етапах людської цивілізації.

Найдавнішою формою світогляду вважається міфологія, яка була ровесницею людської історії.

Міфологія (від грец. *mifos* – оповідь і *logos* – слово, поняття, вчення) – форма суспільної свідомості, спосіб розуміння світу, характерний для ранніх стадій суспільного розвитку. Міф об'єднав у собі початки знань, релігійних вірувань, різних видів мистецтва, філософії. Лише у пізніші часи ці елементи отримали самостійне життя і розвиток.

Релігія є більш пізньою та зрілою формою світогляду людства. У ній буття осягається іншими, ніж у міфі, засобами. У релігійній свідомості вже чітко розділяються суб'єкт та об'єкт, а отже, долається характерна для міфу неподільність людини і природи і закладаються основи проблематики, яка стане специфічною для філософії.

Релігія (від лат. *religio* – благочесність, побожність, святиня, предмет культу) – така форма світогляду, в якій засвоєння світу здійснюється через подільність на земний, природний, що відображається органами чуттів людини, і потойбічний – “небесний”, надприродний і надчуттєвий світ. Специфіка релігії полягає в особливому характері “другого” світу та його смислової ролі. Земний світ починає розглядатись як наслідок надприродного.

Особливості світогляду філолога на прикладі аналізу поезії Г. Гейне

Мовно-образна система поетичного ідіостилю Г. Гейне відзначається динамізмом образного слова, індивідуально-авторські пошуки реалізуються в оригінальних літотах як органічних лінгвопоетичних компонентах системи поетичного тексту.

Ми дотримуємося погляду, згідно з яким фрейм – це завжди структурована одиниця знання, в якій виділяються певні компоненти і відносини між ними, на тій підставі, що фрейми мають внутрішню структуру, елементи якої представлені складною конфігурацією слотів або термінальних вузлів. У слотах може бути стереотипна інформація різної складності: від простої ознаки реальних об'єктів до спеціальних фонових знань і навіть енциклопедичних даних.

Вже на етапі дефініції епітет як категорія поетики та стилістики, впливаюча на світогляд філолога, виявляє свою складність та багатозначність. У кожному з визначень епітету підкреслюється той чи інший його бік: образність, виразність, закріпленість за художнім контекстом як сферою функціонування.

Зазначимо, що розгляд цієї проблематики у науковій літературі має фрагментарний характер; часто епітет розчиняють у метафорі (метафоричний епітет) або метонімії (метонімічний епітет).

Наведемо декілька визначень епітета різних мовознавців. «Епітет – один із основних тропів, художнє образне означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість предмета, поняття, дії» [2, с. 76]. Епітет – це «будь-яке художнє означення, призначення якого, як свідчить його етимологічне походження, виявляється в тому, щоб

надати предмету поетичності та живопису, тобто визначити індивідуальну якість предмета, яка належить лише йому одному і не переноситься на інші предмети» [4, с. 1]. «Епітет – стилістична фігура, троп, що є означенням чи обставиною в реченні як атрибут предмета, дії, стану й характеризується високою емотивно-експресивною зарядженістю, оціннісністю й образністю» [3, с. 145].

Таким чином, звернення до методу фреймового аналізу для дослідження значення мовної одиниці, продиктоване необхідністю враховувати не тільки лінгвістичні, а й екстралінгвістичні, енциклопедичні знання людини.

Мовно-образна система поетичного ідіостилю Г. Гейне відзначається динамізмом образного слова, індивідуально-авторські пошуки реалізуються в оригінальних епітетах як органічних лінгвопоетичних компонентах системи поетичного тексту.

Описуючи корпус власне якісних ад'єктивів, що виступають як епітети в ліриці Г. Гейне, можна виділити: епітети, виражені якісним прикметником у повній формі, у тому числі відносним у значенні якісного; епітети, виражені якісним прикметником у порівняльному ступені; епітети, виражені якісним прикметником найвищого ступеня.

Якісний прикметник – основний розряд атрибутивних слів, що репрезентує епітет. Він містить інформацію про об'єктивну, чуттєво сприйману ознаку, її образне цілісне уявлення: *Це він, казковий давній лісі / [...] / Стрімчастий замок між дерев / [...] / О дивний сфінксе! Розв'яжи / [...] / Зостався тільки той нестримний жар* (Г. Гейне «Сновидіння»).

Зазначимо, що ад'єктив у поезії Г. Гейне набуває важливої особливості. У рядках *І ніжно зітхав я* (Г. Гейне «Сновидіння») використання ознакового слова, наділення об'єкта тією чи іншою властивістю проводиться поетом ситуативно та окказіонально – звідси несподівані, неузальні епіфраза *ніжно зітхав: зітхання* викликає асоціації «почуття занепокоєння, тривоги, душевне збудження», а епітет *ніжний* покликаний пом'якшити це значення.

Деякі епітети, виражені якісним прикметником у повній формі, демонструють антропоцентричність поезії Г. Гейне: *О муки солодкі і радісний біль* (Г. Гейне «Сновидіння»); *Якийсь тривожний сум поніс / [...] / Мій списати дикий біль* (Г. Гейне «Сновидіння»).

Активне вживання поетом порівняльного ступеня з суфіксом *-іш, -іша* обумовлено, з одного

боку, підвищеною експресивністю даних лексем, а з іншого – тенденцією розвитку поетичної мови даного періоду, до якого належить творчість Г. Гейне: *Бо значно мені від наук цікавіша / [...] / Веселіше! Все дарма!* (Г. Гейне «Сновидіння»). Порівняльний ступінь ад'єктиву покликаний передати більший або менший ступінь прояву ознаки.

Епітети у поезії Г. Гейне виражаються також якісним прикметником найвищого ступеня за допомогою префікса *-най-*, який сприяє актуалізації вищого ступеня ознаки: *Я був Мортімер найкращий / [...] / Найбіднішим з бідарів* (Г. Гейне «Сновидіння»).

Якісні епітети є дуже різноплановими за семантикою. До епітетів, виражених якісним прикметником відносяться лексеми, що характеризують якості та ознаки живих істот: *Браво, гурте злих примар!* (Г. Гейне «Сновидіння»); *І дум сумних мелодію смутну* (Г. Гейне «Сновидіння»).

Клас відносно присвійних прикметників також не залишається семантично постійним. Присвійні прикметники містять у своєму значенні такі семи, які часто дозволяють кваліфікувати такі ад'єктиви як умовно якісні. Прикметники з суфіксом *-ськ*, що мають значення «що відноситься до», збагачуються різними значеннями: *Одягнений в білий студентський сюртук / [...] / З диявольським зіллям рейнвейн змішав / [...] / В люстро рейнських вод живе* (Г. Гейне «Сновидіння»).

Присвійні ад'єктиви оціночно та емоційно називають якість одухотвореної (людської, у тому числі міфологічної) реалії: *Вставай, сідай свого коня* (Г. Гейне «Гонець»); *Це полотно на саван твоїй* (Г. Гейне «Сновидіння»); *Мого серця господине! / [...] / Ти про наших прабатьків* (Г. Гейне «Сновидіння»).

У поезії Г. Гейне наявні епітети, виражені іменником. Епітетна конструкція, що виражається іменником-прикладкою, поєднуючи в собі атрибутивну та компаративну семантику, є перехідною між прикметниковим епітетом та порівняльною сполучниковою структурою: *У гори я несу свою / [...] / Гірку печаль-невдачу* (Г. Гейне «Блідний Петер»).

Прикордонний морфологічний статус слова (частіше це стосується прислівника і прикметника) виникає в мові поета спонтанно, при багатосторонній характеристиці реалії. Виділені епітети можна віднести як до прислівників, тому що вони позначають ознаку дії, так і до коротких прикметників, тому що наступний компаратив вимагає поєднання цих слів з субстантивом. Незвичайне семантичне використання прислівни-

ків, їх образна природа дозволяє відносити слова цієї частини промови до епітетів.

За структурою епітети бувають простими, складними, зокрема складовими.

Складний епітет представлений поліосновними прикметниками та використовується насамперед як ланцюжки епітетів: *Скажи мерщій, кому воно, / [...] / Це сніжно-біле полотно?* (Г. Гейне «Сновидіння»).

До семантичного ядра авторських епітетів належать епітети, об'єднані семою «коштовності»: *І сонце золоте з-під хмар / [...] / І золота важка коса / [...] / Нам глибоко в серце запали її слова золоті / [...] / Зблиск на хвилі золотій* (Г. Гейне «Сновидіння»).

Категорія кольору як психологічне явище займає прикордонне положення між категоріями фізичного і духовного. Якщо колірний прикметник сплітається з абстрактними іменниками, що позначають почуття, стан людини, прояви її внутрішнього життя тощо, словами, природа яких із кольором не пов'язана, колірною символіка виражається безпосередньо: в основі поєднань такого типу лежать моральні категорії, символіка добра і зла.

У натурфілософській ліриці Г. Гейне наявні наступні колірні епітети: *Личко біле та ясне* (Г. Гейне «Сновидіння»); *Одягнений в білий студентський сюртук* (Г. Гейне «Сновидіння»); *На килимі зелених трав* (Г. Гейне «Сновидіння»); *І я побачив – сірий дуг* (Г. Гейне «Сновидіння»). Наявність в натурфілософській ліриці Г. Гейне епітетів, які позначають колір, дозволяє встановити певну ієрархію кольорів в їх символічних значеннях: *білий* – початкова порожнеча як готовність до початку життя; *червоний* – життя в динаміці; *чорний* – спустошеність як результат динамічного процесу, як готовність до злиття з абсолютотом; *блакитний* – злиття з абсолютотом, безсмертя, буття духу; *зелений* – уособлення природності та свіжості, колір життя; *жовтий* – колір сонця, тепла, життєдайного світла.

На нашу думку, колір пов'язаний із соціально-лінгвістичною традицією етносу, багато кольоропозначень «обтяжені» переносними значеннями, конотаціями, символами, що передбачає відмінності у сприйнятті одного й того ж відтінку представниками різних культур.

Семантику світла реалізують наступні епітети: *Веселий, в світлому саду / [...] / Рейн з поверхні світлий плине* (Г. Гейне «Сновидіння»); *І вибивсь на ясний моріг* (Г. Гейне «Сновидіння»). В натурфілософській диниці Г. Гейне наявні одиниці опозиційного плану, де зазначено явне зниження чи

відсутність світлового початку. Ті ж компоненти можуть виконувати і функцію опорного слова, що виводить значення відсутності світла на перший план, а кольорономінацію нівелює: *І темний жах мій не минав* (Г. Гейне «Сновидіння»); *На похмурій верховині* (Г. Гейне «Два брати»); *Бреде, неначе мрець, блідий* (Г. Гейне «Блідний Петер»).

У підгрупу лексем зі значенням дотикового сприйняття входять визначення вагової семантики: *І раптом легенький, немов вітерець / [...] / Хто вчив вас, пташки легкокрилі / [...] / І золота важка коса* (Г. Гейне «Сновидіння»).

Епітети, утворюючи ядро якісної домінанти тексту, організують простір оповіді, акцентуючи на собі увагу читача. Якісна домінанта тексту є основне поле функціонування епітету, у якому він найпоспідовніше реалізує свій художній потенціал. Епітет є експресивно-образним, оцінним, суб'єктивним визначенням об'єкта дійсності, що функціонує в рамках художнього дискурсу.

В рамках структурної класифікації прийнято виділяти епітети прості та складні. За ступенем використання мовою епітети поділяються на загальнономовні та індивідуально-авторські. За ступенем стійкості зв'язку з визначальним словом епітети можна поділити на вільні і постійні. За семантичним параметром виокремлюють оцінні та колірні епітети.

Колірна характеристика в композиті може з'єднуватися із позначенням матеріалу, речовини тощо, що також визначають об'єкт епітетації.

Значну частину складають епітети, у яких перший компонент є колоративом, а другий – безсуфіксним прикметником, утвореним від основ імен, що позначають частини тіла живої істоти.

Таким чином, світогляд постає як результат синтетичної діяльності свідомості, здатної породжувати цілісні світи та системи. Когнітивний синтез, що виступає у вигляді динамічної основи світогляду, перетворює нерухому картину світу на особливий познавальний процес, що має також чуттєво екзистенційну основу.

Висновки. Таким чином, світогляд не формується з довільно обраних інформаційних дже-

рел, не сприймається як «чужий» проект і не вивчається як набір позитивних знань. Світогляд осягається під час чуттєвого відчуття інтелектуальних змін, які відбуваються у індивідуальній свідомості під впливом текстів культури. Під світоглядом розуміємо як спосіб тлумачення, інтерпретації феномену буття і водночас форму його духовного засвоєння та розуміння, а тому в ньому реально фіксуються знання та уявлення людини про світ, а також її власне індивідуальне та суспільне буття.

Проведений огляд літератури відбиває неоднозначність тлумачення терміну, що розглядається. Зазначена неоднозначність полягає у визначеннях, де світогляд може розглядатися і як форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює, оцінює світ, визначає своє місце у ньому, і як інтегральне духовне утворення, яке спонукає до практичної дії, до певного способу життя та думки. У структурному плані прийнято виділяти у ньому такі підсистеми або рівні: світовідчуття, світосприйняття, світоспоглядання, світорозуміння та світобачення.

Основними елементами визначення структури світогляду є:

- досвід (індивідуальний, сімейний, груповий, національний, клановий, суспільний, загальнолюдський), на основі якого формується світовідчуття – основа світогляду;
- знання (досвідні, емпіричні та теоретичні), на основі яких формується світорозуміння;
- мета, яка усвідомлюється через універсальні форми діяльності, такі як: нужда – потреба – інтерес – мета – засоби – результати – наслідки. На її основі формується світоспоглядання;
- цінності (щастя, любов, істина, добро, краса, свобода тощо), на основі яких формуються переконання, ідеали людини та складається її світосприйняття;
- принципи (монізм, плюралізм, скептицизм, догматизм), на основі яких складаються основні способи світобачення.

Таким чином, світогляд характеризується як...

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гейне Г. Книга пісень / голов. ред. М. Степаненко. Полтава : Рідний край : альм. Полтав. нац. пед. ун-ту, 2014. №2 (31). С. 55–63.
2. Ганич І.Д. Словник лінгвістичних термінів / за ред. І.Д. Ганич, І.С. Олійник. Київ : Вища школа, 1985. С. 76–77.
3. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. С. 42–43.
4. Словник епітетів української мови / за ред. С.П. Бибик, С.Я. Єрмоленко, Л.О. Пустовіт. Київ : Довіра, 1998. С. 1–137.